

Received: 12.12.2022
Accepted: 23.02.2023
Published: 31.03.2023

Roczniki Administracji i Prawa
Annals of The Administration and Law
2023, XXIII, z. 1: s. 159-171
ISSN: 1644-9126
DOI: 10.5604/01.3001.0053.4002
<https://rocznikiadministracjiiprawa.publisherspanel.com>

Jan Kil*
Nr ORCID: 0000-0001-7026-1669

ODPOWIEDZIALNOŚĆ DYSCYPLINARNA SĘDZIÓW TRYBUNAŁU KONSTYTUCYJNEGO W POLSKIM PORZĄDKU PRAWNYM – CZĘŚĆ I

DISCIPLINARY LIABILITY OF JUDGES OF THE CONSTITUTIONAL TRIBUNAL IN THE POLISH LEGAL ORDER – PART I

Streszczenie: Artykuł poświęcono problematyce odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów Trybunału Konstytucyjnego w polskim porządku prawnym. W pierwszej części opracowania wskazano na znaczenie odpowiedzialności dyscyplinarnej dla zagwarantowania należytego etosu zawodowo-etycznego osób pełniących funkcje judykacyjne w Trybunale Konstytucyjnym, jak również poddano analizie źródła normatywne regulujące odpowiedzialność dyscyplinarną sędziów Trybunału. W tym ostatnim zakresie w artykule rozważono w szczególności możliwość odpowiedniego stosowania na gruncie odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów TK przepisów Kodeksu karnego oraz przyjrzano się kwestii zakresu odpowiedniego stosowania przepisów ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (tekst jedn. Dz.U. 2020, poz. 2072) w trakcie rozstrzygania o odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów Trybunału.

Słowa kluczowe: Trybunał Konstytucyjny, odpowiedzialność dyscyplinarna, przewinienie dyscyplinarne, ustawa, Kodeks karny, odpowiednie stosowanie przepisów

Summary: This article is devoted to the problems of disciplinary liability of judges of the Constitutional Tribunal in the Polish legal order. The first part of the study indicates the significance of disciplinary liability from the point of view of guaranteeing due professional ethics for persons holding judicial positions in the Constitutional Tribunal, and analyses the normative sources governing disciplinary liability of the Tribunal's judges. With regard to the latter, the

* dr, profesor w Instytucie Nauk Prawnych Wyższej Szkoły Humanitas, adwokat. Źródła finansowania publikacji: Wyższa Szkoła Humanitas; e-mail: kil.jan1991@gmail.com

possibility was considered of appropriate application, in the context of disciplinary liability of judges of the Constitutional Tribunal, of the Penal Code as well as the scope of appropriate application of the Act of 27 July 2001 – Law on the ordinary courts (consolidated text: Dz. U. 2020, poz. 2072) when resolving matters of disciplinary liability of the Tribunal's judges.

Keywords: Constitutional Tribunal, disciplinary liability, disciplinary offence, statutory law, Penal Code, appropriate application of legislation

WPROWADZENIE

Sędziowie Trybunału Konstytucyjnego, podobnie jak inni przedstawiciele zawodów prawniczych, czy też szerzej – przedstawiciele zawodów zaufania publicznego, podlegają odpowiedzialności dyscyplinarnej, rozumianej szczególnie rodzaj odpowiedzialności prawnej, dający instrumentarium dyscyplinowania i samokontroli wyodrębnionych organizacyjnie i prawnie grup społecznych ze względu na specyfikę realizowanych przez te grupy celów i warunków ich działania oraz wynikającą stąd potrzebę zróżnicowania wymagań w zakresie standardów zawodowych lub etycznych, jakie są stawiane uczestnikom danej grupy¹.

Zgodnie z wyrażanym w piśmiennictwie poglądem odpowiedzialność dyscyplinarna osób piastujących urząd sędziego – a zatem także urząd sędziego Trybunału Konstytucyjnego – stanowi jedną z podstawowych gwarancji niezawisłości sędziowskiej². Niezależnie od powyższego, odpowiedzialność dyscyplinarna sędziów TK będzie spełniała cele charakterystyczne dla wszelkiej odpowiedzialności dyscyplinarnej, a zatem cel ochronny, ogólnoprewencyjny, szczególnieprewencyjny, wychowawczy, afirmacyjny, gwarancyjny, stabilizacyjny, integracyjny oraz konfidencyjny³. W konsekwencji należy stwierdzić, że nie powinno budzić wątpliwości, iż odpowiedzialność dyscyplinarna sędziów Trybunału ma istotne znaczenie normatywne dla zagwarantowania należytego etosu zawodowo-etycznego osób pełniących funkcje judykacyjne we wskazanym organie konstytucyjnym.

W kontekście przedstawionych w akapicie poprzedzającym wywodów, pewne zdziwienie może budzić fakt, że problematyka odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów TK nie stanowiła jak dotąd przedmiotu pogłębionej refleksji badawczej w polskiej nauce prawa. Opracowania dotyczące rzeczony problematyki należy uznać za wysoce szczątkowe. Obejmują one bowiem pojedyncze pozycje artykułowe, powstałe w większości przypadków na gruncie nieobowiązującego już stanu prawnego, jak

¹ W. Koziulewicz, *Odpowiedzialność dyscyplinarna sędziów, prokuratorów, adwokatów, radców prawnych i notariuszy*, Warszawa 2016, s. 15.

² Zob.: J. Bodio, G. Borkowski, T. Demendecki, *Ustrój organów ochrony prawnej. Część szczegółowa*, Warszawa 2015, s. 43.

³ Zob. szerzej: R. Giętkowski, *Odpowiedzialność dyscyplinarna w prawie polskim*, Gdańsk 2013, s. 51-60.

również krótkie fragmenty zawarte w publikacjach monograficznych poświęconych czy to odpowiedzialności dyscyplinarnej w zawodach prawniczych, czy to odpowiedzialności dyscyplinarnej jako takiej⁴. Głównym celem niniejszego opracowania jest zatem – chociaż w drobnej mierze – uzupełnienie zasygnalizowanego deficytu.

Uwzględniając ramy niniejszego opracowania, w artykule omówiono jedynie wybrane zagadnienia związane z odpowiedzialnością dyscyplinarną sędziów Trybunału Konstytucyjnego, tj. źródła normatywne regulujące rzeczoną odpowiedzialność dyscyplinarną, jej zakres przedmiotowy i podmiotowy oraz przebieg postępowania dyscyplinarnego. Niniejszy artykuł przygotowany został w oparciu o metodą formalno-dogmatyczną, wzbogaconą badaniami literaturowymi. Powyższe pozwoliło na krytyczną analizę zastanego stanu prawnego, zaproponowanie określonej interpretacji obowiązujących przepisów regulujących odpowiedzialność dyscyplinarną sędziów Trybunału Konstytucyjnego, jak i sformułowanie postulatów *de lege ferenda*.

ŹRÓDŁA NORMATYWNE REGULUJĄCE ODPOWIEDZIALNOŚĆ DYSCYPLINARNĄ SĘDZIÓW TK

Podstawowym aktem normatywnym regulującym odpowiedzialność dyscyplinarną sędziów Trybunału Konstytucyjnego w aktualnym stanie prawnym jest ustawa z dnia 30 listopada 2016 r. o statusie sędziów Trybunału Konstytucyjnego⁵. Regulacja zwarta we wskazanym akcie normatywnym ma jednak wyraźnie charakter kadłubowy. Odpowiedzialności dyscyplinarnej czynnych zawodowo sędziów TK ustawodawca poświęcił bowiem w u.s.s.TK zaledwie siedem artykułów (art. 24-30 u.s.s.TK), zaś odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów TK w stanie spoczynku jeden artykuł (art. 34 u.s.s.TK). W art. 24 u.s.s.TK uregulowane zostały materialnoprawne przesłanki odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziego Trybunału w stanie czynnym. Zgodnie ze wskazanym przepisem sędzia Trybunału odpowiada dyscyplinarnie przed Trybunałem za naruszenie przepisów prawa, uchybienie godności urzędu sędziego Trybunału, naruszenie Kodeksu Etycznego Sędziego Trybunału Konstytucyjnego lub inne nieetyczne zachowanie mogące podważać zaufanie do

⁴ W zakresie opracowań artykułowych poświęconych problematyce odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów Trybunału Konstytucyjnego należy wskazać na następujące: A. Bojańczyk, *O spornych zagadnieniach z zakresu odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów Trybunału Konstytucyjnego*, „Przegląd Sejmowy” 2007, nr 3, s. 59-67; M. Zubik, M. Wiącek, *„O spornych zagadnieniach z zakresu odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów Trybunału Konstytucyjnego” – polemika*, „Przegląd Sejmowy” 2007, nr 3, s. 68-84; P. Czarniecki, *Odpowiedzialność dyscyplinarna sędziego Trybunału Konstytucyjnego RP*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2020, nr 4, s. 123-136. Jeżeli chodzi natomiast o opracowania monograficzne, gdzie omawiany reżim odpowiedzialności dyscyplinarnej jest wzmiankowany, na uwagę zasługują w szczególności: Z. Czeszejko-Sochacki, *Sądownictwo konstytucyjne w Polsce na tle porównawczym*, Warszawa 2003; W. Koziulewicz, *Odpowiedzialność dyscyplinarna...*; P. Czarniecki, *Postępowanie dyscyplinarne wobec osób wykonujących prawnicze zawody zaufania publicznego*, Warszawa 2013; R. Giętkowski, *Odpowiedzialność dyscyplinarna...*

⁵ Tekst jedn. Dz.U. 2018, poz. 1422; dalej jako: „u.s.s.TK” lub „ustawa ustrojowa z 2016 r.”.

jego bezstronności lub niezawisłości (art. 24 ust. 1 u.s.s.TK). Za wykroczenia sędziego TK odpowiada tylko dyscyplinarnie (art. 24 ust. 2 u.s.s.TK).

Artykuł 25 u.s.s.TK poświęcony został składowi organów rozstrzygających w przedmiocie odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziego Trybunału. W myśl przywołanego przepisu w postępowaniu dyscyplinarnym orzeka Trybunał jako sąd dyscyplinarny: 1) pierwszej instancji – w składzie trzech sędziów Trybunału; 2) drugiej instancji – w składzie pięciu sędziów Trybunału (art. 25 ust. 1 u.s.s.TK). Sędziów Trybunału do składów orzekających wyznacza w drodze losowania Prezes Trybunału. W losowaniu składu sądu dyscyplinarnego drugiej instancji nie uczestniczą sędziowie Trybunału, którzy orzekali w sprawie w pierwszej instancji (art. 25 ust. 2 u.s.s.TK).

Zgodnie z art. 26 u.s.s.TK zawiadomienie o popełnieniu przez sędziego Trybunału przewinienia, o którym mowa w art. 24 ust. 1 u.s.s.TK, do Prezesa Trybunału może złożyć: 1) sędzia Trybunału; 2) Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek Prokuratora Generalnego, po zasięgnięciu opinii Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego.

W art. 27 ustawodawca uregulował sposób powoływania oraz zakres kompetencji rzecznika dyscyplinarnego, przyjmując w tym zakresie, że rzecznika dyscyplinarnego wyznacza spośród sędziów Trybunału w drodze losowania Prezes Trybunału (art. 27 ust. 1 u.s.s.TK). Rzecznik dyscyplinarny podejmuje czynności zmierzające do wstępnego wyjaśnienia okoliczności niezbędnych do ustalenia znamion przewinienia, a także wysłuchuje sędziego, którego dotyczy zawiadomienie, o którym mowa w art. 26 u.s.s.TK, chyba że złożenie wyjaśnień przez sędziego Trybunału nie jest możliwe (art. 27 ust. 2 u.s.s.TK). Po przeprowadzeniu czynności, o których mowa w ust. 2 art. 27 u.s.s.TK, jeżeli zachodzą podstawy do wszczęcia postępowania dyscyplinarnego, rzecznik dyscyplinarny wszczyna postępowanie dyscyplinarne i przedstawia sędziemu Trybunału na piśmie zarzuty. Po przedstawieniu zarzutów obwiniony, w terminie czternastu dni, może złożyć wyjaśnienia oraz zgłosić wnioski o przeprowadzenie dowodów (art. 27 ust. 3 u.s.s.TK). Po upływie terminu, o którym mowa w ust. 3 art. 27 u.s.s.TK, a w razie potrzeby po przeprowadzeniu dalszych dowodów, rzecznik dyscyplinarny składa wniosek o rozpoznanie sprawy dyscyplinarnej do sądu dyscyplinarnego pierwszej instancji. Wniosek zawiera dokładne określenie zarzucanego czynu oraz uzasadnienie (art. 27 ust. 4 u.s.s.TK). Jeżeli rzecznik dyscyplinarny nie znajduje podstaw do wszczęcia postępowania dyscyplinarnego na żądanie uprawnionego podmiotu, wydaje postanowienie o odmowie jego wszczęcia. W terminie siedmiu dni od dnia doręczenia tego postanowienia, podmiotowi, który złożył zawiadomienie, o którym mowa w art. 26 u.s.s.TK, służy zażalenie do sądu dyscyplinarnego pierwszej instancji (art. 27 ust. 5 u.s.s.TK). Sąd dyscyplinarny pierwszej instancji rozpoznaje zażalenie, o którym mowa w ust. 5 art. 27 u.s.s.TK, w terminie czternastu dni od dnia jego wniesienia. W przypadku uchylenia postanowienia o odmowie wszczęcia postępowania dyscyplinarnego, wskazania sądu dyscyplinarnego co do dalszego postępowania są wiążące dla

rzecznika dyscyplinarnego (art. 27 ust. 6 u.s.s.TK). W art. 28 u.s.s.TK ustawodawca jednoznacznie przesądził, że od orzeczenia dyscyplinarnego wydanego w drugiej instancji kasacja nie przysługuje.

Katalog kar dyscyplinarnych został uregulowany w art. 29 u.s.s.TK, zgodnie z którym karami dyscyplinarnymi są: 1) upomnienie; 2) nagana; 3) obniżenie wynagrodzenia sędziego Trybunału w wysokości od 10% do 20% na okres do 2 lat; 4) złożenie sędziego Trybunału z urzędu.

Wreszcie – w art. 30 u.s.s.TK ustawodawca przesądził, że w sprawach nieuregulowanych w u.s.s.TK do postępowania dyscyplinarnego stosuje się odpowiednio przepisy ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych⁶ oraz ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego⁷. W tym miejscu należy wskazać, że rozwiązanie przewidziane w art. 30 u.s.s.TK stanowi istotne *novum* z punktu widzenia historycznego rozwoju regulacji statuującej odpowiedzialność dyscyplinarną sędziów TK. Na gruncie obowiązujących uprzednio ustaw ustrojowych prawodawca przewidywał bowiem każdorazowo, że w zakresie nieuregulowanym, do odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów TK należy stosować odpowiednio przepisy o odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów Sądu Najwyższego, znajdujących się w kolejno obowiązujących ustawach o Sądzie Najwyższym⁸.

Jeżeli chodzi o odpowiedzialność dyscyplinarną sędziów Trybunału w stanie spoczynku, w u.s.s.TK przyjęto, że sędzia Trybunału w stanie spoczynku odpowiada dyscyplinarnie przed Trybunałem za naruszenie przepisów prawa, uchybienie godności sędziego Trybunału w stanie spoczynku, naruszenie Kodeksu Etycznego Sędziego Trybunału Konstytucyjnego lub inne nieetyczne zachowanie (art. 34 ust. 1 u.s.s.TK) oraz że do odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziego Trybunału w sta-

⁶ Tekst jedn. Dz.U. 2020, poz. 2072; dalej jako: „p.u.s.p.”

⁷ Tekst jedn. Dz.U. 2022, poz. 1375; dalej jako: „k.p.k.”

⁸ Zob. art. 18 ust. 1 ustawy z dnia 29 kwietnia 1985 r. o Trybunale Konstytucyjnym (tekst jedn. Dz.U. 1991 nr 109, poz. 470): w zakresie nie unormowaną niniejszą ustawą do praw i obowiązków oraz odpowiedzialności dyscyplinarnej członków Trybunału Konstytucyjnego, z zastrzeżeniem ust. 2-5, stosuje się odpowiednio przepisy ustawy o Sądzie Najwyższym dotyczące praw i obowiązków oraz odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów Sądu Najwyższego, o ile nie są sprzeczne z niniejszą ustawą⁷ oraz ust. 5: w sprawach orzeczeń dyscyplinarnych nie stosuje się przepisów ustawy, o której mowa w ust. 1, o rewizji nadzwyczajnej; art. 6 ust. 8 ustawy z dnia 1 sierpnia 1997 r. o Trybunale Konstytucyjnym (Dz.U. 1997 nr 102, poz. 643, ze zm.): w zakresie nieuregulowanym w ustawie do praw i obowiązków oraz odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów Trybunału stosuje się odpowiednio przepisy dotyczące praw i obowiązków oraz odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów Sądu Najwyższego; art. 43 ustawy z dnia 25 czerwca 2015 r. o Trybunale Konstytucyjnym (tekst jedn. Dz.U. 2016, poz. 293): w zakresie nieuregulowanym w ustawie do obowiązków i praw, w tym w zakresie stosunku służbowego, oraz odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów Trybunału stosuje się odpowiednio przepisy ustawy z dnia 23 listopada 2002 r. o Sądzie Najwyższym (Dz.U. z 2013 r., poz. 499, z późn. zm.), przy czym kompetencje Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego wykonuje Prezes Trybunału, a Kolegium Sądu Najwyższego – Zgromadzenie Ogólne; art. 7 ust. 8 ustawy z dnia 22 lipca 2016 r. o Trybunale Konstytucyjnym (Dz.U. 2016, poz. 1157, ze zm.): w zakresie nieuregulowanym w ustawie do praw i obowiązków oraz odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów Trybunału stosuje się odpowiednio przepisy dotyczące praw i obowiązków oraz odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów Sądu Najwyższego.

nie spoczynku stosuje się odpowiednio przepisy art. 24 ust. 2, art. 25–28 oraz art. 30 u.s.s.TK, przy czym karami dyscyplinarnymi są: 1) upomnienie; 2) nagana; 3) obniżenie uposażenia sędziego Trybunału w stanie spoczynku w wysokości od 10% do 20% na okres do 2 lat; 4) pozbawienie sędziego Trybunału w stanie spoczynku tego statusu (art. 34 ust. 2 u.s.s.TK).

W kontekście przedstawionych powyżej regulacji pojawiają się dwie istotne wątpliwości interpretacyjne, związane z odpowiednim stosowaniem na gruncie odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów TK, w zakresie nieuregulowanym w ustawie ustrojowej z 2016 r., przepisów zawartych w innych aktach normatywnych. Pierwsza wątpliwość wiąże się z pytaniem o możliwość odpowiedniego stosowania w zakresie odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów TK przepisów Kodeksu karnego⁹; druga wątpliwość związana jest natomiast z ustaleniem zakresu odpowiedniego stosowania w tymże postępowaniu przepisów ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych.

Odnosząc się do pierwszego z wyróżnionych w akapicie poprzedzającym problemów interpretacyjnych, należy stwierdzić, że biorąc pod uwagę literalne brzmienie art. 30 u.s.s.TK, stosowanie w zakresie odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów TK przepisów Kodeksu karnego jawi się jako co najmniej dyskusyjne. W przepisie tym mowa bowiem jedynie o odpowiednim stosowaniu przepisów p.u.s.p. oraz k.p.k. Skoro zatem ustawodawca w art. 30 u.s.s.TK wskazał jedynie na nakaz odpowiedniego stosowania norm zawartych w tych dwóch aktach normatywnych, to domniemanie racjonalności prawodawcy każe przypuszczać, że gdyby intencją legislatora było nakazanie odpowiedniego stosowania także i przepisów prawa karnego materialnego, to nakaz ten zostałby wprost wyrażony w dyspozycji art. 30 u.s.s.TK. Tak się jednak nie stało, a przynajmniej nie wyrażono tego *explicite*. Literalna wykładnia analizowanego przepisu przemawia zatem za wyłączeniem możliwości odpowiedniego stosowania przepisów Kodeksu karnego na gruncie odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów TK, co jednak już *prima facie* jawi się jako wniosek trudny do zaakceptowania. Rozważając powyższy problem, należy w pierwszej kolejności zauważyć, że pomimo braku objęcia dyspozycją art. 30 u.s.s.TK przepisów Kodeksu karnego, i tak, niektóre przynajmniej regulacje ustawy karnej, siłą rzeczy będą musiały znaleźć zastosowanie w sprawach dyscyplinarnych sędziów Trybunału. Przykład powyższego może stanowić chociażby, wynikający z samej tylko zasady demokratycznego państwa prawnego (art. 2 Konstytucji RP¹⁰), wzmocnionej nadto zasadą prawa do sądu (art. 45 ust. 1 Konstytucji RP¹¹) nakaz stosowania wobec ob-

⁹ Tekst jedn. Dz.U. 2022, poz. 1138; dalej jako: „k.k.”.

¹⁰ Art. 2 Konstytucji RP: Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej.

¹¹ Art. 45 ust. 1 Konstytucji RP: Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd.

winionego sędziego TK ustawy względniejszej, o ile w dacie popełnienia przewinienia dyscyplinarnego obowiązywał odmienny stan prawny aniżeli w dacie orzekania, co z kolei implikuje nakaz odpowiedniego stosowania w postępowaniu dyscyplinarnym sędziów Trybunału przepisu art. 4 § 1 k.k.¹²

Niezależnie od powyższego trudno sobie wyobrazić jakikolwiek model odpowiedzialności dyscyplinarnej, pozbawiony możliwości stosowania rudymenarnych instytucji prawno Karnych, statuowanych przez ustawodawcę w rozdziałach I-III Kodeksu karnego. Mowa tu zwłaszcza o formach zjawiskowych i stadialnych przestępstw, czy też okolicznościach wyłączających bezprawność lub winę. Brak stosowania rzeczonych przepisów czyniłby regulację normatywną postępowania dyscyplinarnego niekompletną, jak również niekoherentną w stosunku do pozostałych reżimów odpowiedzialności represyjnej. Co jednak ważniejsze, brak ten mógłby w konsekwencji prowadzić do wydawania orzeczeń dyscyplinarnych niespełniających w jakimkolwiek stopniu kryterium sprawiedliwościowego. Trudno bowiem byłoby mówić o trafnej reakcji dyscyplinarnej chociażby w sytuacji, gdy odpowiedzialność za przewinienie dyscyplinarne zostałaby przypisana sędziemu Trybunału, działającemu w warunkach czy to obrony koniecznej, czy to stanu wyższej konieczności, czy to błędu, pomimo że wskazane instytucje prawno karne nie zostały przewidziane *explicite* w przepisach dyscyplinarnych.

Analogicznie, bez odwołania się do prawa karnego materialnego, a w szczególności dorobku orzecznictwa i doktryny wypracowanego na jego kanwie, w najwyższym stopniu utrudnione – czy wręcz niemożliwie – byłoby zrekonstruowanie znaczenia normatywnego kluczowych przesłanek odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów TK, takich jak zawinienie, społeczna szkodliwość deliktu dyscyplinarnego, czy też umyślna realizacja jego znamion.

Uwzględniając powyższe, należy zatem w tym miejscu wyrazić pogląd, że *de lege lata*, pomimo literalnego brzmienia art. 30 u.s.s.TK, w postępowaniu dyscyplinarnym w sprawach sędziów TK należy na zasadzie *analogii iuris* stosować także odpowiednio przepisy części ogólnej Kodeksu karnego. W tym bowiem przypadku rezultaty wykładni językowej muszą ustąpić argumentom wynikającym z wykładni celowościowej (teleologicznej).

Przedstawione powyżej stanowisko znajduje potwierdzenie w orzecznictwie Sądu Najwyższego. Sąd Najwyższy wielokrotnie wskazywał bowiem, że na gruncie prawa represyjnego za konieczne należy uznać odpowiednie stosowanie przepisów części ogólnej Kodeksu karnego, zwłaszcza rozdziałów I-III, i to nawet w sytuacji, gdy ustawa szczególna, regulująca dany reżim odpowiedzialności represyjnej, nie zawiera takiego odesłania. Egzemplifikacją powyższego może być chociażby przyję-

¹² Art. 4 § 1 k.k.: Jeżeli w czasie orzekania obowiązuje ustawa inna niż w czasie popełnienia przestępstwa, stosuje się ustawę nową, jednakże należy stosować ustawę obowiązującą poprzednio, jeżeli jest względniejsza dla sprawcy.

ty przez Sąd Najwyższy nakaz stosowania w postępowaniu lustracyjnym, regulowanym ustawą z dnia 18 października 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944-1990 oraz treści tych dokumentów¹³, przepisów Kodeksu karnego o błędach, pomimo że ustawa lustracyjna zawiera w art. 19 jedynie odesłanie do odpowiedniego stosowania w postępowaniu lustracyjnym przepisów k.p.k. Jak bowiem trafnie wywodził w tym zakresie Sąd Najwyższy w postanowieniu 7 sędziów z dnia 28 września 2006 r.¹⁴, „usprawiedliwiony błąd wyłącza winę sprawcy zachowania, z którym ustawodawca wiąże określone skutki o charakterze represyjnym. Ponieważ odpowiedzialność represyjna o charakterze obiektywnym, to jest oparta wyłącznie na fakcie, że dany podmiot złożył bądź nie złożył oświadczenia o określonej treści, wykracza poza standardy prawa represyjnego w demokratycznym państwie prawa, przyjąć należy, że art. 30 k.k. znajduje *per analogiam* zastosowanie także w postępowaniu lustracyjnym”.

Podsumowanie powyższego wątku może stanowić inny judykat Sądu Najwyższego, w którym jasno wskazano, że „w toku postępowania dyscyplinarnego należy sięgać – na zasadzie *analogii iuris* – do rozwiązań przewidzianych w Kodeksie karnym. Przepisy prawa karnego materialnego muszą podlegać w postępowaniu dyscyplinarnym stosowaniu odpowiedniemu (polegającemu na: a) stosowaniu wprost, b) stosowaniu z odpowiednimi modyfikacjami lub c) odmowie ich zastosowania ze względu na określone różnice), przy zachowaniu szczególnej ostrożności”¹⁵.

Przedstawione stanowisko Sądu Najwyższego zasługuje na pełną akceptację. Jakkolwiek przytoczone eksplikacje Sądu Najwyższego dotyczyły odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów sądów powszechnych, to jednak przystają one do wszelkich postępowań dyscyplinarnych, a zatem również do postępowania dyscyplinarnego uregulowanego w ustawie ustrojowej z 2016 r.

Stanowisko o konieczności odpowiedniego stosowania w zakresie odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów TK przepisów Kodeksu karnego znajduje także oparcie w konstrukcji odesłania kaskadowego, przewidzianego w art. 30 u.s.s.TK. Należy bowiem zauważyć, że w rzeczonym przepisie ustawy ustrojowej z 2016 r. ustawodawca przewiduje odpowiednie stosowanie regulacji zawartej w p.u.s.p., podczas gdy w art. 128 p.u.s.p. znajduje się odesłanie do przepisów części ogólnej Kodeksu karnego. Zgodnie bowiem z art. 128 p.u.s.p. w sprawach nieuregulowanych w rozdziale 3 p.u.s.p., zatytułowanym „odpowiedzialność dyscyplinarna sędziów i asesorów sądowych”, stosuje się odpowiednio przepisy części ogólnej Kodeksu karnego oraz przepisy Kodeksu postępowania karnego, z wyłączeniem art. 344a k.p.k. i art. 396a k.p.k., z uwzględnieniem odrębności wynikających z charakteru postępowania dyscyplinarnego.

¹³ Dz.U. z 2006 r., nr 218, poz. 1592; dalej jako: „ustawa lustracyjna”.

¹⁴ I KZP 20/06, LEX nr 196396.

¹⁵ Wyrok SN z dnia 5 listopada 2003 r., SNO 67/03, OSNSD 2003, nr 2, poz. 61.

Niezależnie od przedstawionej powyżej argumentacji, aby wyeliminować wszelkie wątpliwości interpretacyjne, wynikające z literalnego brzmienia art. 30 u.s.s.TK, *de lege ferenda* należy stanowczo postulować nowelizację komentowanego przepisu, która objęłaby wskazanie *expressis verbis* w jego treści, że w zakresie nieuregulowanym w ustawie ustrojowej z 2016 r., do odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów Trybunału stosuje się odpowiednio także przepisy części ogólnej Kodeksu karnego.

Przechodząc w tym miejscu do drugiego z zasygnalizowanych uprzednio problemów interpretacyjnych, związanych z zakresem odpowiedniego stosowania na gruncie odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów TK przepisów p.u.s.p., należy zauważyć, że w art. 30 u.s.s.TK ustawodawca przewidział nakaz stosowania ustawy ustrojowej sądownictwa powszechnego do „postępowania dyscyplinarnego”, nie zaś do „odpowiedzialności dyscyplinarnej” sędziów TK. Powyższa dystynkcja natury terminologicznej jedynie *prima facie* może wydawać się całkowicie nieistotna. W tym miejscu należy bowiem stwierdzić, że pojęcie „postępowania dyscyplinarnego” ma odmienny, węższy zakres znaczeniowy niż pojęcie „odpowiedzialności dyscyplinarnej”. Nie ulega bowiem wątpliwości, że każda odpowiedzialność represyjna, czy też szerszej – prawna, konstytuowana jest w oparciu o normy prawne dwojakiego rodzaju, tj. normy materialnoprawne oraz normy formalnoprawne. Te ostatnie wiążą się z kwestiami proceduralnymi i jako takie winny być one utożsamiane z pojęciem „postępowania dyscyplinarnego”. Uwzględniając przedstawione eksplikacje natury terminologicznej, należałoby zatem w konsekwencji przyjąć, że skoro ustawodawca w dyspozycji art. 30 u.s.s.TK wskazał wyraźnie na konieczność odpowiedniego stosowania przepisów p.u.s.p. jedynie do „postępowania dyscyplinarnego” prowadzonego w sprawach sędziów TK, nie zaś do „odpowiedzialności dyscyplinarnej” sędziów TK, to tym samym brak jest podstaw do stosowania na gruncie odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów TK przepisów o charakterze materialnoprawnym, znajdujących się w p.u.s.p., a dotyczących kwestii nieuregulowanych bezpośrednio w ustawie ustrojowej z 2016 r. Przedstawione stanowisko interpretacyjne znajduje dodatkowe uzasadnienie w wykładni historycznej przepisów regulujących odpowiedzialność dyscyplinarną sędziów TK. Na gruncie uprzednio obowiązujących ustaw prawodawca każdorazowo posługiwał się bowiem formułą nakazującą odpowiednie stosowanie przepisów ustawy o Sądzie Najwyższym do „odpowiedzialności dyscyplinarnej” sędziów TK, a nie jedynie – jak to ma miejsce w aktualnym stanie prawnym – do „postępowania dyscyplinarnego” w sprawach sędziów TK.

W tym miejscu należy zwrócić uwagę, że uznanie zaprezentowanego w akapicie poprzedzającym stanowiska interpretacyjnego za trafne wiąże się z niebagatelnymi konsekwencjami natury praktycznej. Przyjęcie bowiem, że w zakresie odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów TK można stosować wyłącznie te przepisy p.u.s.p., które mają charakter formalnoprawny, a zatem odnoszą się do kwestii proceduralnych, implikuje wyłączenie możliwości odpowiedniego stosowania wielu istotnych z punktu widzenia modelu odpowiedzialności dyscyplinarnej przepisów p.u.s.p. o charakterze material-

naprawnym. Mowa tu w szczególności o: 1) przepisach dotyczących przedawnienia, zawartych w art. 108 p.u.s.p.¹⁶; 2) przepisach dotyczących zatarcia skazania z art. 124 p.u.s.p.¹⁷; 3) przepisach poświęconych zasadom wymierzania kary łącznej z art. 133a p.u.s.p.¹⁸; 4) przepisie art. 109 § 5 p.u.s.p.¹⁹, pozwalającym na odstąpienie od wymierzenia kary przez sąd dyscyplinarny w przypadku przewinienia dyscyplinarnego lub wykroczenia mniejszej wagi; 5) przewidzianej w art. 107 § 2 p.u.s.p.²⁰ regulacji, pozwalającej na pociągnięcie do odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziego TK także za czyny popełnione przed objęciem stanowiska; 6) przepisie art. 118 p.u.s.p.²¹, umożliwiającym kontynuowanie prowadzenia postępowania dyscyplinarnego pomimo wygaśnięcia stosunku służbowego sędziego; 7) kontratypach statuowanych w art. 107 § 3 p.u.s.p.²²

¹⁶ Art. 108 p.u.s.p.: § 1. Po upływie pięciu lat od chwili popełnienia czynu nie można wszcząć postępowania dyscyplinarnego. § 2. W razie wszczęcia postępowania dyscyplinarnego przed upływem terminu, o którym mowa w § 1, przedawnienie dyscyplinarne następuje z upływem ośmiu lat od chwili popełnienia czynu. § 3. (uchylony). § 4. Jeżeli jednak przewinienie dyscyplinarne zawiera znamiona przestępstwa, przedawnienie dyscyplinarne nie może nastąpić wcześniej niż przedawnienie przewidziane w przepisach Kodeksu karnego. § 5. Przedawnienie dyscyplinarne nie biegnie w czasie postępowania dyscyplinarnego, poczynawszy od dnia złożenia wniosku do sądu dyscyplinarnego do dnia prawomocnego zakończenia postępowania dyscyplinarnego. Nie dotyczy to przypadku, gdy przedmiotem wniosku jest pociągnięcie sędziego do odpowiedzialności dyscyplinarnej za wykroczenie lub wykroczenie skarbowe.

¹⁷ Art. 124 p.u.s.p.: § 1. Odpis prawomocnego wyroku skazującego na karę dyscyplinarną oraz określonego art. 109 § 5 dołącza się do akt osobowych sędziego. § 2. Po upływie pięciu lat od dnia uprawomocnienia się wyroku orzekającego karę przewidzianą w art. 109 § 1 pkt 1-4 oraz wyroku określonego w art. 109 § 5, Minister Sprawiedliwości zarządza usunięcie odpisu wyroku z akt osobowych sędziego, jeżeli w tym okresie nie wydano przeciwko sędziemu innego wyroku skazującego. W takim przypadku dopuszczalne jest tylko jednoczesne usunięcie z akt osobowych sędziego odpisów wszystkich wyroków. § 3. Prezes sądu prowadzący akta osobowe sędziego niezwłocznie zawiadamia Ministra Sprawiedliwości o wystąpieniu okoliczności, o których mowa w § 2 zdanie pierwsze.

¹⁸ Art. 133 p.u.s.p.: § 1. W razie jednoczesnego ukarania za kilka przewinień dyscyplinarnych sąd dyscyplinarny wymierza karę za poszczególne przewinienia dyscyplinarne, a następnie karę łączną. § 2. Przy orzekaniu kary łącznej stosuje się następujące zasady: 1) w razie orzeczenia kary upomnienia i nagany wymierza się łączną karę nagany; 2) kary upomnienia i nagany podlegają łączeniu z innymi karami, przy czym jako karę łączną wymierza się wówczas karę surowszą, o której mowa w art. 109 § 1 pkt 2a, 3, 4 lub 5; 3) przy orzeczonych za kilka przewinień karach rodzajowo różnych i karze złożenia sędziego z urzędu wymierza się tę karę jako karę łączną. § 3. W przypadku gdy obwiniony popełnił dwa lub więcej przewinień dyscyplinarnych, zanim zapadło pierwsze, choćby nieprawomocne, orzeczenie co do któregośkolwiek z nich, na wniosek ukaranego wydaje się orzeczenie łączne, o ile orzeczone kary podlegają łączeniu według zasad przewidzianych w § 2.

¹⁹ Art. 109 § 5 p.u.s.p.: W przypadku przewinienia dyscyplinarnego lub wykroczenia mniejszej wagi, sąd dyscyplinarny może odstąpić od wymierzenia kary.

²⁰ Art. 107 § 2 p.u.s.p.: Sędzia odpowiada dyscyplinarnie także za swoje postępowanie przed objęciem stanowiska, jeżeli przez nie uchybił obowiązkowi piastowanego wówczas urzędu państwowego lub okazał się niegodnym urzędu sędziego.

²¹ Art. 118 p.u.s.p.: W razie rozwiązania lub wygaśnięcia stosunku służbowego sędziego w toku postępowania dyscyplinarnego, postępowanie to toczy się nadal. Jeżeli obwiniony podjął pracę w urzędzie państwowym, Prokuraturze Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej, adwokaturze lub jako radca prawny albo notariusz, sąd przesyła wyrok odpowiednio temu urzędowi, Prezesowi Prokuraturze Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej, Naczelnej Radzie Adwokackiej lub Krajowej Radzie Radców Prawnych albo Krajowej Radzie Notarialnej.

²² Art. 107 § 3 p.u.s.p.: Nie stanowi przewinienia dyscyplinarnego: 1) okoliczność, że orzeczenie sądowe wydane z udziałem danego sędziego obarczone jest błędem w zakresie wykładni i stosowania przepisów prawa krajowego lub prawa Unii Europejskiej lub w zakresie ustalenia stanu faktycznego lub oceny dowodów; 2) wystąpienie do Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej z wnioskiem

Z drugiej jednak strony pojawia się pytanie, na ile kształt regulacji przewidzianej w art. 30 u.s.s.TK w analizowanym zakresie stanowi wynik świadomej decyzji ustawodawcy, a na ile jest on jedynie pewną niedoskonałością legislacyjną. Trudno bowiem zaiste wyobrazić sobie model jakiegokolwiek odpowiedzialności dyscyplinarnej, czy też szerzej – represyjnej, nieprzewidujący czy to instytucji przedawnienia odpowiedzialności za popełniony czyn, czy to instytucji zatarcia skazania, czy to wreszcie – przepisów regulujących zasady wymierzania kary łącznej. Przyjmując takie założenie o „niedopatrzeniu prawodawczym” w omawianym zakresie, pomimo literalnego brzmienia art. 30 u.s.s.TK nadal istniałaby możliwość odpowiedniego stosowania przepisów p.u.s.p. o charakterze materialnoprawnym, oczywiście w zakresie nieuregulowanym w ustawie ustrojowej z 2016 r.

Pojawia się jednak i trzecie możliwe rozwiązanie omawianego problemu interpretacyjnego, za którym należy się w tym miejscu opowiedzieć. Rozwiązanie to rozstrzyga komentowany problem w oparciu o zastosowanie dwóch komplementarnych metareguł karnoprosesowych, tj. 1) reguły *in dubio pro reo*, statuowanej w art. 5 § 2 k.p.k., który to przepis, ze względu na znajdujące się w art. 30 u.s.s.TK odesłania do odpowiedniego stosowania przepisów k.p.k., znajdzie zastosowanie na gruncie odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów TK oraz 2) reguły wykładni przepisów represyjnych z uwzględnieniem uprzywilejowanej pozycji strony biernej (*favor defensionis*). Zgodnie bowiem z dominującym w piśmiennictwie karnoprosesowym stanowiskiem regułę *in dubio pro reo* należy stosować zarówno do wątpliwości natury faktycznej, jak i prawnej²³.

Stosując regułę *in dubio pro reo* oraz wykładnię przepisów represyjnych w zgodzie z uprzywilejowaną pozycją strony biernej (*favor defensionis*) w zakresie wątpliwości związanych z możliwością stosowania przepisów materialnoprawnych p.u.s.p. podczas rozstrzygnięcia o odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów TK, należy przyjąć,

o rozpatrzenie pytania prejudycjalnego, o którym mowa w art. 267 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (Dz.U. z 2004 r. poz. 864, z późn. zm.); 3) badanie spełniania wymogów niezawisłości i bezstronności w przypadku, o którym mowa w art. 42a § 3 lub art. 23a § 4 ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. – Prawo o ustroju sądów wojskowych (Dz.U. z 2020 r. poz. 1754 oraz z 2022 r. poz. 655 i 1259), lub art. 5a § 1 ustawy z dnia 25 lipca 2002 r. – Prawo o ustroju sądów administracyjnych (Dz.U. z 2021 r. poz. 137 oraz z 2022 r. poz. 1259), lub badanie spełniania wymogów niezawisłości lub niezawisłości w przypadku, o którym mowa w art. 26 § 2 ustawy z dnia 8 grudnia 2017 r. o Sądzie Najwyższym (Dz.U. z 2021 r. poz. 1904 oraz z 2022 r. poz. 480 i 1259), lub badanie spełniania wymogów niezawisłości i bezstronności w przypadku, o którym mowa w art. 29 § 5 tej ustawy.

²³ M. Lipczyńska, *Znaczenie i funkcje zasady in dubio pro reo w procesie karnym*, „Państwo i Prawo” 1967, nr 10, s. 556; F. Rosengarten, *In dubio pro reo*, „Nowe Prawo” 1973, nr 12, s. 1787-1788; W. Daszkiewicz, *Prawo karne procesowe. Zagadnienia ogólne*, Bydgoszcz 1999, s. 80; A. Gaberle, *Dowody w sądowym procesie karnym. Teoria i praktyka*, Warszawa 2010, s. 296-297; M. Cieślak, *Dzieła wybrane*, tom I: *Zagadnienia dowodowe w procesie karnym*, red. S. Waltoś (przy współpr. M. Rusinka i S. Steinborna), Kraków 2011, s. 169; T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2011, s. 154; A. Jezusek, *Zastosowanie reguły in dubio pro reo przy rozstrzygnięciu zagadnień prawnych*, „Państwo i Prawo” 2012, nr 6, s. 75; B. Sygit, W. Juchacz, *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 10 lutego 2011 r., V KK 281/10*, [w:] *Prawo i administracja*, t. X, red. B. Sygit, Piła 2012, s. 288; M. Rogalski, [w:] *Proces karny. Część ogólna*, red. G. Artymiak, M. Rogalski, Warszawa 2012, s. 80; A. Tęcza-Paciorek, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, Warszawa 2012, s. 146; J. Kil, *Prawda w procesie karnym*, Warszawa 2015, s. 112.

że przepisy te znajdują zastosowanie, ilekroć będą miały one charakter korzystny dla strony biernej postępowania dyscyplinarnego oraz – koherentnie – nie znajdują one zastosowania, jeżeli będą miały charakter niekorzystny dla tej strony. W konsekwencji należy zatem opowiedzieć się za możliwością stosowania na gruncie odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów TK art. 108 p.u.s.p. (przedawnienie), art. 124 p.u.s.p. (zatarcie skazania), art. 133a p.u.s.p. (kara łączna), art. 109 § 5 p.u.s.p. (przypadek mniejszej wagi), art. 107 § 3 p.u.s.p. (kontratypy), jak i brakiem możliwości stosowania art. 107 § 2 p.u.s.p. (odpowiedzialność za czyn popełniony przed objęciem urzędu sędziego TK) oraz art. 118 p.u.s.p. (kontynuowanie postępowania dyscyplinarnego pomimo wygaśnięcia stosunku służbowego sędziego). Nie zmienia to jednak faktu, że omawiana kwestia powinna zostać jednoznacznie rozstrzygnięta w dyspozycji art. 30 u.s.s.TK. Jak się wydaje, najlepszym rozwiązaniem w tym zakresie byłoby wprowadzenie przez prawodawcę do art. 30 u.s.s.TK, obowiązującej na gruncie uprzednich ustaw ustrojowych ogólnej formuły „odpowiedzialności dyscyplinarnej”.

Rekapitulując zatem całokształt przeprowadzonych w tej części opracowania rozważań, dotyczących odpowiedniego stosowania na gruncie odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów Trybunału przepisów k.k. oraz p.u.s.p., *de lege ferenda* należy postulować wprowadzenie następującego brzmienia art. 30 u.s.s.TK: „W sprawach nieuregulowanych w niniejszej ustawie do odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów Trybunału stosuje się odpowiednio przepisy ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych, przepisy części ogólnej ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny oraz przepisy ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego”.

Dalsze rozważania, obejmujące problematykę zakresu przedmiotowego i podmiotowego odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów Trybunału Konstytucyjnego oraz przebieg postępowania dyscyplinarnego, zostaną przedstawione w drugiej części opracowania.

Bibliografia

- Bodio J., Borkowski G., Demendecki T., *Ustrój organów ochrony prawnej. Część szczegółowa*, Warszawa 2015.
- Bojańczyk A., *O spornych zagadnieniach z zakresu odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów Trybunału Konstytucyjnego*, „Przegląd Sejmowy” 2007, nr 3.
- Cieślak M., *Dzieła wybrane*, tom I: *Zagadnienia dowodowe w procesie karnym*, red. S. Waltoś (przy współpr. M. Rusinka i S. Steinborna), Kraków 2011.
- Czarnecki P., *Postępowanie dyscyplinarne wobec osób wykonujących prawnicze zawody zaufania publicznego*, Warszawa 2013.

- Czarnecki P., *Odpowiedzialność dyscyplinarna sędziego Trybunału Konstytucyjnego RP*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2020, nr 4.
- Czeszejko-Sochacki Z., *Sądownictwo konstytucyjne w Polsce na tle porównawczym*, Warszawa 2003.
- Daszkiewicz W., *Prawo karne procesowe. Zagadnienia ogólne*, Bydgoszcz 1999.
- Gaberle A., *Dowody w sądowym procesie karnym. Teoria i praktyka*, Warszawa 2010.
- Giętkowski R., *Odpowiedzialność dyscyplinarna w prawie polskim*, Gdańsk 2013.
- Grzegorzczak T., Tylman J., *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2011.
- Jezusek A., *Zastosowanie reguły in dubio pro reo przy rozstrzyganiu zagadnień prawnych*, „Państwo i Prawo” 2012, nr 6.
- Kil J., *Prawda w procesie karnym*, Warszawa 2015.
- Kozielewicz W., *Odpowiedzialność dyscyplinarna sędziów, prokuratorów, adwokatów, radców prawnych i notariuszy*, Warszawa 2016.
- Lipczyńska M., *Znaczenie i funkcje zasady in dubio pro reo w procesie karnym*, „Państwo i Prawo” 1967, nr 10.
- Rogalski M., [w:] *Proces karny. Część ogólna*, red. G. Artymiak, M. Rogalski, Warszawa 2012.
- Rosengarten F., *In dubio pro reo*, „Nowe Prawo” 1973, nr 12.
- Sygit B., Juchacz W., *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 10 lutego 2011 r., V KK 281/10*, [w:] *Prawo i administracja*, t. X, red. B. Sygit, Piła 2012.
- Tęcza-Paciorek A., *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, Warszawa 2012.
- Zubik M., Wiącek M., „O spornych zagadnieniach z zakresu odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziów Trybunału Konstytucyjnego” – polemika, „Przegląd Sejmowy” 2007, nr 3.